
KUREYŞAN (KHURESU) OCAĞI'NIN CEM RİTÜELİ VE RİTÜEL MUSİKİSİ

Daimi CENGİZ*

Özet

İtikat ve ocak kültürü Dersim yerel kültürü içinde çok önemli yer kapsar. Pek azı yazıya geçmiş ve derlenmiş olan bu sözlü halk kültürünün önemli bir kısmı kaybolmuş, pek azı ise hala halk dağarcığında yaşamaktadır. On yıllar süren alan araştırması sonucu bir miktarını derlediğimiz halk kültürünün inanca dair olanından, Kureyşan Ocağına ait cem ritüeli ve cem ritüeli musikisini bu yazıya konu olarak seçtik. Yaptığımız alan çalışmalarında, izlediğimiz cem ritüellerinde Kureyşan Ocağı'nın inanç pratiği, repertuarı ve kutsallarının Dersim'deki ve diğer alanlardaki Alevi-Bektaşî ocaklarından karakteristik farklılığının olduğunu tespit ettik. Dersim inancının genel Alevi-Bektaşî inancı ile olan ortak ve farklı yönlerini, Kureyşan Ocağı'nın inanç pratiği, repertuarı ve kutsalları üzerinden vermeye çalıştık. Literatüre geçmeyen ve hakkında alan çalışması yapılmayan bu konuda, genellikle kendi yaptığımız derlemelerimizi kaynak vermek zorunda kaldık.

Anahtar sözcükler: Dersim, Kureyşan Ocağı, Kureyşan Ocağı cemleri, ritüeli ve müziği

Abstract

The culture of belief and sects occupies an important place within Dersim's local culture. Very little of this oral culture has been compiled and written, an important portion has been lost and only a little part of it still lives in folk vocabulary and memory. From the popular culture that we have compiled in for decades years of field work, we have selected the rituals and music of the cem as the subject of the present study. During the course of this field work we have found out that the belief practices, repertoire and canons of the Kureyşan Ocak (sect or

* Dr. , Beek str.68 - 47051 Duisburg/Deutschland - email: d.cengiz@gmx.net

lineage) were characteristically different from the Alevi-Bektashi ocaks in Dersim and other areas. We have attempted to delineate the common and different aspects of the Dersim Alevism with the general Alevi-Bektashi belief with reference to the belief practices, repertoire and canons of the Kureyşan Ocak. Since the existing literature is very small and since no field work exists on this subject, we had to rely on our own collections as sources in most cases.

Key Words: Dersim, Kureyşan Sect (Ocak), Cem Rituals Of The Kureyşan Sect, Ritualistic Music

Giriş

Kureyşan Ocağı Dersim'in en eski Alevi ocağı olup, yüzyıllardır Dersim coğrafyasının büyük kısmının inanç önderliğini yapmıştır (Aytaş, 2010, 106). Dersim 1935 yılında il olmadan evvel idari bakımdan çok sık değişikliğe uğramış, Osmanlı döneminde bazı kazaları Erzurum'a bağlıyken bazıları Diyarbakır'a bağlı olduğundan (Sılan, 2010, 57) kesin ve daimi sınırlarını belirlemek mümkün değildir. Dersim adı halk arasında Dêsım olarak telaffuz edilmektedir. Mehmet Yıldırım'a göre (2013) bu ayırım, 1847 yılında, Dersim Sancağı teşkil edilirken kâtiplerin yanlış okumasından kaynaklanmış ve resmi yazışmalara yerleşen bir yazım hatasından kaynaklıdır (s.42). 1847 öncesi Dêsım daha dar bir bölgeyi tanımlarken 1847 sonrasında idari bir yapılanma olarak Dersim adı çok daha geniş bir coğrafyayı kapsamıştır (Yıldırım, 2012, 37). Çalışmamız açısından üzerinde duracağımız husus da idari sınırları değil, kültürel periferisidir. Halk anlatılarında ve hafızasında, Sivas'ın Kangal-Zara ilçelerinden Varto-Hınıs hattına kadar uzanan geniş bir coğrafya, İç Dersim'in (Gola Dersim) kültürel ve inançsal bir parçasıdır. Elbette halkın hafızasındaki inanç ve kültür coğrafyası, bu idari sınırlarla örtüşmemekte ve çok daha geniş bir alanı kapsamaktadır. Biz bu çalışmamızda, Dersim merkezli Kureyşan ocağına, inanç ve kültürel açıdan bağlı olan bu geniş coğrafyayı esas alacağız. Kureyşan Ocağı'nın Hakikat Cemi¹ ritüelinin icrasına girmeden

¹ Hakikat Cemi; Alevilikte dört kapı olarak bilinen Şeriat, Tarikat, Marifet ve Hakikat kapılarından sonuncusunu, yani "gerçeklerin ışığı ile insanın kendinden geçip Tanrısı ile kendisi arasında perdeleri ve uzaklıkları kaldırıp gizini gizine erdiği" ayındır (Birdoğan, 2013: 274). Bir Alevi ereni olan Başköylü Hasan Efendi ise bu konuda şöyle demektedir; "Cem hakikattir, hakikat da Fatıma'dır; şeriat, tarikat, marifet Allah, Muhammed, Ali'dir. Bunların cem evlerine Kırklar Cemi diyorlar. Bunların cem evlerine hiçbir fuşku fücür, fesatlıklar giremez. İbadet eden bazı cem evlerinde affedenler vardır. Af ede ede şimdi zülumat içerisindeyiz.

önce, bu ocağın yerleşim ve faaliyet alanından ve bu alandaki diğer Alevi ocaklarının varlığından kısaca söz etmekte yarar var.

Dersim'in İnanç Ağı ve İbadet Dili

Alabildiğine dağlık vadilerle parçalanmış araziye sahip olan merkezi İç Dersim (Tunceli), Selçuklu ve Osmanlı dönemlerinde, siyasiyal eksenli mezhep çatışmaları ve kaç-göç hareketleri sonucu, Alevilerin ve Alevi ocaklarının yerleşip üs edindikleri bir alan olmuştur. Devlet raporlarında denildiği gibi, şayet Yavuz'un garazı Dersim'in yalçın dağları içine girebilmiş olsaydı, Dersim bu gün farklı bir yol üzerinde olurdu (Sılan, 2010, 37).

Dersim ocaklarının icralarında ve Dersim halk ezgilerinde İç Dersim, 'Dersim Kalesi'(Khela Dêsimi) olarak tanımlanır. Dersim ocaklarının önde gelenlerinden Sey Sabun ocağına mensup ve 1938 öncesinde Dersim ozanlarının piri sayılan Sey Qajî, bu tanımlamayı dizelerinde şöyle dile getirir:

Khela Dêsimi sero mekani	Dersim kalesinin üstü (kutsal)
Zalim ta anoro cı keno xan u	mekândır
xopani.2	Zalim fırsat kollar, han-
	harabeye çevirir

Dağlık Dersim coğrafyası şairin de dikkat çektiği gibi adeta bir kale şeklinde, Alevi ocaklarının sığınma ve barınma alanıdır. İç Dersim'deki ocakların ibadet diliyle ilgili istatistiki bir veri olmamasına rağmen, tahminlerimizden hareketle % 75 oranında Kırmancı (Zazaca), %20

Affedenler hak sahiplerinin haklarını iptal ettiler ve böylece hak batıl oldu, batıl da hak oldu... Kanun cezadır ve kanunda af yoktur. Affedenlerin devri tamam olmaktadır, şimdi sıra hakikat devrindedir." (Başköylü Seyyid Hasan Efendi, 2007: 104). Her iki kaynakta da açıkça belirtildiği üzere Hakikat Cemi, gerçeklere ulaşmak için insanın Tanrısıyla hemhal olduğu ev tüm perdelerin kaldırıldığı ayindir.

² İcra: Daimi Cengiz, 'Sevda ve Kavga Ezgilerinde Dersim' albümü, 'Duzgi' adlı ezgi, Almanya, 1993

oranında Kurmanci ve % 5 kadarının da Türkçe konuştuklarını söyleyebiliriz. Dersim’de üç dilde de (Zazaca, Kurmanci ve Türkçe) ibadet yapan ocaklar mevcuttur: Kureyşan (Khuresu), Baba Mansur (Bamasur), Ağu İçen (Ağuçan), Pir Sultan, Derviş Cemal (Dewres Cemal), Sarı Saltuk, Seyit Sabun (Sey Sovın), Seyit Munzur, Seyit Kemal (Sey Kemal), Üryan Hızır ve Cemal Abdal, Şıh Ahmet (Şıx Hemedu) ocağı. Örneğin Kureyşanlar Doğu Dersim’de Zazaca konuşurken, Ovacık-Hozat sınırlarında ikamet eden Rutan aşiretine pirlük yapan Kureyşan kolu ise Kurmanci konuşmaktadır. Dolayısıyla talipler hangi dili konuşuyorsa inanç önderleri de zamanla o dili kullanmışlardır (Gezik, 2012a, 11).

İç Dersim’in kadim aşiretleri Kırmancki (Zazaca) konuşup coğrafyanın kalbi durumundaki dağlık alanda meskûndurlar. Yaşanan Alevi kıyımları (Baba İlyas Hareketi, Çaldıran Savaşı, Kuyucu Murat Paşa, Şah Kulu vb.) neticesinde Kurmanc (Kırdas) kökenli aşiretler de kaç-göç hareketi ile dağlık bölgenin (İç Dersim) etek kısımlarına (Mazgirt, Pertek ve Çemişgezek) yerleşmişlerdir. Ayrıca Türk kökenli Alevi ocaklarının da iç kısımlara doğru sığındığı olmuştur. Korunma ve sığınmaya müsait Dersim bölgesi neticede üç dilden ibadet eden ocakların inanç üssü olmuştur. Hatta H.R. Tankut gibi resmi ideolojinin savunucuları bile dil ve ibadetlerdeki bu Türkçe katışığından hareketle, Dersim Zazalarının, Kürtlerden daha kolay Türkleştirilebileceğini savunmaktaydılar (Gezik, 2012b, 135).

İç Dersim’den dış Dersim’e doğru, hatta Amasya, Tokat, Çorum, Malatya, Maraş ve Kars gibi illere varıncaya değin bağ kurup o bölgelerdeki Alevi halkının inanç trafiğini yöneten ocaklar, büyük oranda Dersimi üs olarak tutmuşlardır (Gezik, 2012b, 63). Çok karmaşık ilişki ve inanç trafiğine³ rağmen (Aytaş, 2010, 52) bütün inanç yolları, neticede İç Desim’e çıkmaktaydı. Bu geniş coğrafyanın yol önderliğinin tahminen yarısını (belki daha fazlasını), çok sayıdaki ocağa rağmen Kureyşan ocağı tek başına

³ İç Desim’den sözünü ettiğimiz Dış Dersim kültür havzasına göç, sürgün vb. nedenlerle gitmiş olan pir, rehber ve talipler, yerleşimdeki git-gellere rağmen inanç izleklerini sürdürmüşlerdir. Bu izlek çok karmaşıktır. Örneğin İç Dersim’den Sivas ve Varto’ya bir pir veya rehber, talip ziyaretine gittiği gibi tersi de mümkündür. Kim kimimin piri ve rehberidir? Sorusunun, şayet izlek ve inanç trafiği iyi incelenmezse, cevaplama hayli güçtür.

üstlenmiş ve sürdürmüştür. Sınırlarını çizmeye çalıştığımız bu kültür havzasındaki Alevi aşiretlerin büyük bölümü iç Dersim kökenlidir. Dolayısıyla Dersim ocakları bu izleği ve ilişkiyi sürdürerek, inancın yaşamasını sağlamış oluyorlardı.⁴

Dersim toplumu üzerine araştırma yapan fakat devletin tek ulus inşa etme anlayışının etkisiyle toplumun ibadetlerinin Türkçe yapıldığını iddia eden kişilerin⁵ aksine, başta Kureyşan ocağı olmak üzere bazı Dersim ocakları ibadetlerini tamamen Kırmancki (Zazaca) icra etmişlerdir. Bununla beraber bir kısım Baba Mansurlu ve Ağuçan ocağı mensuplarının ise Kurmanci diliyle ibadet ettiklerini alan araştırmalarımızda gözlemledik. Sarı Saltık ve Pir Sultan ocaklarının ibadet dili ise Türkçedir. Buna rağmen bazı ocaklar iki veya üç dilden de ibadet icra ederler. Dersim'de birçok cem ayininde Türkçe, Kurmancı ve Zazaca dillerinin üçünde de icraya rastlanılmaktadır. İki veya tek dilden de cem icra edilip, bu tamamen ihtiyaca ve talebe göre biçimlenmektedir. Örneğin derviş, rehber ya da pir, gittiği taliplerinin konuşma ve anlaşma dilini dikkate alarak cem programını icra eder. Bazen tek kelime Türkçe bilmediği halde cemde Pir Sultan, Şah İsmail Hatayı vb. Türk Alevi-Bektaşî önderlerinin deyişlerini ve Türkçe dualarını icra eden din önderlerine rastlanır. Ancak 1938 kıyımı sonrası sürekte bir kırılma yaşanmıştır. Yaşanan göç ve okullaşma faaliyetleri ile Türkçe dili yaygınlaşmış, Türkçe ibadet dili ve repertuarı Dersim Kırklar Cemi (Ceme Qelxeru) içinde giderek önemli bir yer tutmuştur.

Kureyşan Ocağı ve Cem Ayini Sembolleri

Kureyşan ocağı yoğunlukla Tunceli merkez, Mazgirt ve Nazımiye ilçelerinde meskündür.⁶ Ocak mensupları bu ilçeler dışında, özellikle

⁴ Muş ve Bingöl illerindeki Aleviler üzerinde alan araştırması yapan Gazi Üniversitesi Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Merkezi'nden Alemdar Yalçın ve ekibinin de yaptığı görüşmelerden, o bölgedeki yol önderlerinin Dersim kökenli oldukları sonucu açıkça görülmektedir. Bkz. Aytaş, 2010

⁵ Bunlara örnek olarak Ali Kemali'yi verebiliriz. Bkz. Ali Kemali, s.211

⁶ Bu Aşiretin ilk yerleşim yeri Nazımiye yakınındaki Düzgün Dağı etekleri olmasına rağmen neredeyse Ovacıktan Erzurum'a kadar her tarafa yayılmışlardır. Bunu Cumhuriyetin ilk yıllarındaki askeri istihbarat raporlarında da görebiliyoruz. Bkz. Silan, s.112-114. Çünkü aşiret diğer aşiretlere nazaran kökleri Selçuklu dönemine

Erzincan'ın Tercan ve Çayırılı ilçelerindeki köy ve mezralarda da yaygın olarak ikamet ederler. Dolayısıyla bu ocak diğer ocaklara göre tartışmasız daha yaygın bir alanda meskûn ve daha geniş bir ilişki ağına sahiptir. İnanç trafiğinin muhtemelen yarısını kontrol ettiği gibi, cem icrasındaki ibadet dili (Kırmancki/Zazaca), repertuarı, trans hali, ateşle ilişkisi, kehanetleri ve diğer bazı inanç pratikleri ile de bölgenin diğer Alevi ocaklarından farklı karakteristiktir.

İş mevsimi olmayan kışın karlı ve uzun gecelerine Kureyşan ocağının pir, rehber ve dervişleri cem ritüelleri ile hükmederler. Kureyşanlı seyitler yer ve gök kültlerine oldukça önem verirler. Kutsal dağ, su, gölet, ağaç ve atalar kültü bu ocakzadelerin vazgeçilmez çağrılı sembollerdir. Kureyşan ocağının serçeşmesi Kureyş (Khureş)⁷ ve oğlu Düzgün (Duzgı)⁸ hakkındaki öykü, başka öykülemelerle beraber esrarengiz atmosferde aktarılır. Cem ritüelinde bu mitolojik öykünün perdeleri trans halinde bir bir açılarak, cem atmosferine süreklilik ve canlılık sağlanır. Örneğin Wayır (Sahip)⁹, Kureyş'in Yatırı (Hewsê Khureşi)¹⁰, Kureyş'in Kartalları (Heliyê Khureşi)¹¹, Kureyş'in Kurtları (Vergê Khureşi)¹², Kureyş'in Hurisi (Horiya Khureşi)¹³,

kadar giden bir yapıya sahiptir. Bkz. Aytaş, s.106. Hatta bunun bir kolunun da Adıyaman'da olduğu rivayet edilir. Bkz. Gezik 2012a, s.11

⁷ Khureys (Kureyş): Kureyşan Ocağının sahibi. Ateşe girip keramet gösteren Kureyş'in yatırı (Hews) Nazımiye ilçesi Dewa Khuresu (Bostanlı) köyündedir.

⁸Duzgı (Düzgün): Efsaneye göre Kureyş'in oğlu olup Düzgün (Duzgı) Dağı'nda sır olmuştur.

⁹ Wayır (Sahip): Her şeye sahip ve kadir olan tanrı kastedilir. Bu Kureyşanlılarda aynı zamanda Kureyş'tir. Cemde, trans halinde Wayır çağrılır. İslam öncesi inancı da dile getirir. Dersim'de her şeyin ayrı bir tanrısı vardır; dağların, suların, göğün, komşuluk vb.

¹⁰ Hewsê Khureşi (Kureyş'in mezarı): Nazımiye Bostanlı köyünde olan yatırıdır (Hews).

¹¹ Heliyê Khureşi(Kureyş'in Kartalı): Kureyş'e dair efsanede O'nun iki kartalı vardır. Bu kartallar hayırlı haberin habercisi ve kılavuz rölündedir. Batından (Batini) haber getirirler. Dar yerine tez ulaşırlar. Efsanede, Bağın fırınındaki kızgın alevlerden Kureyşi, kanatlarını çırparak O'nun sakallarının buz tutmasına yol açarak kurtaran da bu kartallardır. Yazıdaki 4 nr. Mursaê Dewreşi perdesine bkz.

¹² Vergê Khureşi (Kureyş'in kurtları): Kureyş efsanesinde beyaz ve gerdanı kırmızı kaytanlı iki kurt da kılavuz rölündedir. Efsaneye göre bu kurtlar, gömülmeyip bir kavak ağacının altına bırakılan Kureyşanlıların ölümlerini alıp götürmekteydi. Bu

Kureyş'in Genci (Xorte Khureşi) ve Kureyş'in Nazlısı (Nazlüyê Khureşi)¹⁴, Kureyş'in girdiği Bağın Fırını¹⁵, Kureyş-Baba Mansur efsanesi¹⁶, Düzgün'ün Topları¹⁷, Doru At (Ostoro Taê Qımeti)¹⁸ vb. öykü, anlatı ve şahsiyetler cemde bir bir anlatılır, anılır ve çağrılır.

Kureyşanların farklı ve özgün olan bu kutsallarına ve kerametlerine karşı diğer Dersim Alevi ocaklarının saygısı vardır. Pirlilik ve rehberlik postunda oturan Kureyşanlara, onlardan daha üst mürşitlik postunda oturan ocak seyitleri ve talipleri de saygı gösterirler ve bunu 'siz keramet sahibisiniz' diyerek itiraf ederler. Örneğin Mürşit ocağından olan Dersim'in büyük şairi Sey Qaji bile bir manisinde Kureyşan kutsalı Düzgün'e olan saygı ve temennisini şöyle dile getirir (Cengiz, 2010: 263):

Ya Duzgün'e mine kemeri	Ey kayadaki Düzgün'üm
Ezo amu vere berteng u çeveri	Kalkıp kapına kadar geldim
Qome hora vaze xeverade xêri	Halkına hayırlı bir haber söyle
Esmo sewi çha ma sero biye seri.	Geceler neden bize yıl oldu?

durum yedi nesil sonra bozulmuş ve kurtlar tarafından alınmayan ölümler defnedilmeye başlanmıştır.

¹³ Horiya Kureşi (Kureyş'in hurisi): Efsanede genç bir kız Kureyş'in kılavuz meleklerindendir. Bazen Kureyş yerine O gözükür. hayırlı haber getirir. Derviş Dil ile ikrar tuttuğuna da inanılır.

¹⁴ Xortê Khureşi/Nazlüyê Khureşi (Kureyş'in genci): Efsanede kılavuz rolünde Kureyş'in genci de yer alır. Genellikle mihrabdadır.

¹⁵ Fırına Bağını (Bağın Fırını): Efsanede keramet ve kehanet gösteren Kureyş, Selçuklu Sultanı Alaaddin Keykubat tarafından Nazımıye-Karakoçan sınırında bulunan Bağın kalesindeki fırına atılır.

¹⁶ Kureyş ve Baba Mansur Efsanesi: Kureyş ayıya biner ve yılanı kamçı yapıp ayıyı yürütür. Baba Mansur ise duvarı yürütür. Efsanede, birbirleri ile karşılaşan bu zatlardan canlıyı yürüten Kureyş, cansız duvarı yürüten Baba Mansur'un eline gider. Böylece Khureyş pir, Baba Mansur da mürşid postuna nail olur.

¹⁷ Topê Duzgını (Düzgün'ün topları): Efsanede Düzgün'ün topları vardır. Bunları zulüm yapan kişiye fırlatır.

¹⁸ Ostoro taê Qımeti (Doru at): Düzgün'ün kır/doru atı vardır. Hz. Ali'nin düdüdü gibi. Düzgün'ü dar yerine tez vardır. Belaları savuşturur.

Kırklar Cemi¹⁹ (Cemê Haqıye/Cemê Qelxeru)

Bu cem iki kısımdan oluşur; Görgü ve İbadet-Muhabbet Cemi. Görgü cemini mutlaka pir ve rehber yürütür.²⁰ Dervişler görgü cemi yapmazlar ve sadece kısa süren ibadet-muhabbet cemi yaparak kehanet gösterirler. Kırklar Cemi dışında ayrıca Tarık Çıkartma/Evliya Çıkartma (Tarık Vetene) adı altında yılda en az bir kez ve genellikle kış aylarına denk düşecek şekilde yapılan cem de vardır. Yine Tarık Cemi (İkrar verme/Musahip Olma) adı altında bir cem daha yapılır ki bu sadece musahip ikrarı, ahiret kardeşliği ikrarını verenler için yapılır. Diğer bir cem türü de Düşkün Kaldırma Cemidir. Görgü Ceminde, Mansur'un darına kaldırılan ve düşkün ilan edilip lokması, niyazı, kurbanı, selamı alınmayan, hayvanı köy hayvanına katılmayan insanların, bir dönem sonra pişman olup topluma yeniden dönmesi için yapılan bir cem türüdür.²¹

Yedi sekiz saat kadar devam eden normal cem ritüelinin görgü kısmına 'Yer Söyleme' (Ca Vatene) de denir. Görgü Cemi aynı zamanda bir hukukun icrası, yargılama cemidir. 1938 yılına kadar davalar devlet mahkemelerinde pek nadir götürülürdü. Resmi mahkemelere gidenler 'Pirin, rehberin ve mürşidin var. Neden davanı Ömer-Osman'ın mahkemelerine götürüyorsun?' diye sorgulanır ve ayıplanırdı. Bu duruma bir örnek vermek mümkündür. Örneğin şair ve seyit Sey Qaşi (1860-1936)'nin dizelerinde, aralarındaki bir sorunu mahkemeye taşıyan Bertal Efendi'nin kınandığını görmekteyiz (Cengiz, 2010: 244).

Ero Bertê Alê Gulavi
Mırê ama hepîşıye

Tu vurno torê Kırmancıye
Mı va; 'dewa ho ra pir u rayverê
ho verfiye

Bire Bertê Alê Gulavi
Bana hapis cezası gelmiş
Sen Kırmancıye'nin töresini
değiştirdin
Dedim; 'davayı pir ve rehberine
götür

¹⁹ Kırklar Cemi: Rivayete göre içinde Hz. Ali'nin de bulunduğu ve Hz. Muhammed'in sonradan katıldığı bir ulular meclisidir. Alevilerce Muhammed'in miraca çıkması ile ilişkilendirilen, ulular meclisi olup, menkıbevi ve derin sembolik anlamı olan ritüeldir. İcra ettikleri Ayın-ı Cem'in burdan kalma olduğuna inanırlar.

²⁰ Görgü Ceminin nasıl yapıldığına dair Bkz. Vaktidolu, s.88

²¹ Hangi hallerde kişinin düşkün ilan edildiği ve buna karşı yaptırımların neler olduğu hakkında geniş bilgi için bkz. Birdoğan, s.223-239

Minê kokımı era ra u welağu
mefiye

Ben yaşlıyı yol-yolaklara
düşürme'

Aynı şair yine aynı konuya ilişkin olarak Welat Welat adlı deyişinde şunu da belirtir:

Ey dewa ho da ra Omer u Osmani
Mı dewa ho da ra bakıl Duzgın'i

O davasını Ömer-Osmana
vermiş
Ben davamı Baba Düzgün'e
verdim

Ömer ve Osman'ın mahkemesinden kasıt, resmi mahkemelerdir. Kendisinin davasını verdiği Düzgün Baba ise pir ve rehberin yürüttüğü Hakikat Cemidir. Ya da işi Düzgün'e havale edip mahşeri adaleti beklemektir. Adalet dağıtıcısı, çağrılan Düzgün Baba'dır.

Bir nevi halk mahkemesi işlevi görmekteydi görgü cemleri. Bu cemde evvela küskünler ve dargınlar, cemin ilk kısmında davalı-davacı olarak pir tarafından Ehl-i Cemaatin huzurunda, Mansur'un darına kaldırılarak sorgulanırdı. Davalı ve davacıya pir şu kıtası hatırlatarak sorguya alırdı (Cengiz, 2010: 264):

Verê to yaro, peê to Zilfeqaro
To çı diyo, çı hesno ey vaze
Yısu guna horê dëndaro

Önün yardır, ardın Zülfükardır
Ne duydun ve işittinse onu
söyle
İnsan günahına borçludur.

Davalı ve davacı cemaat huzurunda karşılıklı olarak sorunlarını anlatırlardı. Cem yürüten kişi bu izahat karşısında cemde oturan cemaatten kadın erkek, genç yaşlı her kese söz hakkı vererek, davalı ve davacı hakkında ne düşündüklerini sorar. Her kes düşüncesini dile getirir ve davalı ile davacıdan da cevap alındıktan sonra son sözü görgü cemini yürüten alır. Toparlayıcı son sözünü söyler. Eğer buna da cemaatten bir itiraz yoksa cem yürütenin bu son sözü karar olmuş olur. Böylelikle görgü kısmı barışma, feragat etme ya da cezaî durumla biter. Ceza eğer maddi ise alınan mal ve paranın iadesi ile biter. Manevi ise cem ve cemaat ortamından dışarı çıkartılarak sonuçlanır. Bu geçici dışlama cezasıdır. Şayet ırz düşmanlığı,

ikrara ihanet vb. ağır bir suç ise düşkünlük cezasıyla neticelenir ki bu kişiyi toplumdan dışlama ve tecrit cezasıdır. Bu tür mahkeme niteliğindeki cemler genellikle ayrı yapılır çünkü bu cemler uzun, yorucu ve Kırklar Cemi atmosferini değiştirir niteliktedir. Kırklar Ceminin görgü kısmında sorun varsa, söz konusu yöntemle çözümlür.

Muhabbet ve İbadet Cemi

Cemin ikinci ve en önemli kısmı ibadet-muhabbet kısmıdır. Bu kısım tamamen iç içe olan iki bölümden oluşur. Cemin bu kısmı dilek ve temennilerin dile getirildiği; dualar, gülbankler, cenklemeler, beyitler, nefesler, deyişler, kutsal ziyaretler, ulu kişiler ve mekânlar adına kılamlar-deyişler²² ve trans perdelerinin²³ icra edildiği müzikal yoğunluklu kısımdır. Cemin bu ana kısmındaki repertuarın icrası içinde elinde sazı olan pir ve rehber Hakikat cemini, hakikatin erdemlerini ve ahlak ağırlıklı sohbetler yapar. İnanç tarihinde buna uygun yaşam sürdürmüş zatlardan ve erdemli davranışlarından örnekler verir. Hakikat Yolu/Raa Haçıye'nin zorluğu, zahiri değil batını içselliğine dair meseleler anlatır. Yerel tabirle 'Batın/Botın' dedikleri batını felsefe ile Hakikat cemini, Hak ve Hak'ın batını tanımını, insan-Tanrı ilişkisini tanımlamaya çalışır. Örneğin Kortasure (Yeşilkaya) köyünde benim de tanık olduğum cem ayını yapılıırken, Kureyşanlı pir Heyderê Ali Doşti'nin (1890-1991) icra ettiği muhabbet-ibadet kısmında ilginç Hak tanımlaması şöyleydi:

Haq zado wesde ro	Tanrı hoş dildedir/söylemdedir
Haq qelvo pakde ro	Tanrı temiz kalptedir
Haq batıno	Tanrı batındır
Haq ben-i ademi dero	Tanrı ben-i ademdedir/insandadır
Haq insanê kamılı dero ²⁴	Tanrı insan-ı kāmildedir

²² Yerele ve Evliyalara dair olan deyişlere, ziyaret ve evliyaların deyişleri manasında "Perde u Hewê jiar u diaru" denilmektedir.

²³ Trans halindeki müzikal forma "Perda/Hewa tewt" denilmektedir.

²⁴ Derleme: Daimi Cengiz, Kaynak kişi: Heyderê Ali Doşti, Nazımıye ilçesi Bostanlı köyü, Şubat 1975. Bu 'Hak' tanımlaması aile pirimiz H. A. Doşti'nin hemen her talip ziyaretinde yaptığı tanımlamadır. Her talibin hafızasında bu tanımlama diri ve tazedir.

Cem yürüten kişi, şekli ibadet yerine sıklıkla taliplerine “70 bin Kâbe yapacağına bir gönül yap. Ölmeden nefsini öldür” nasihatinde bulunur. Sonra Dersim inancının temel kutsallarından, Hak, Hz. Muhammed, Hz. Ali, Hızır, Kureyş, Düzgün Wayır (Sahip) gibi şahsiyetlerin kerametlerinden söz eder. Hz. Ali'nin cenkleri, On iki İmam ve Kerbela vakasını, Eba Müslim-i Horasani, Battal Gazi, Seyit Nesimi'nin derisinin yüzülmesi, Mansur'un dara çekilmesi, Pir Sultan'ın asılması, Şah İsmail'in cenkleri gibi tarihsel ve mitolojik öyküleri anlatır.

Katılımcı sayısı onlarca kişiyi bulan ve genelde köylerdeki geniş evlerde yapılan cemlerin disiplin ve güvenlik içinde yürütülüp sonuçlanması için on iki hizmetçi görevlendirilir. Dağlık iç Dersim'in 434 köyü ve 2000'i aşkın mezrası mevcuttur. Genellikle sayıları onu geçmeyen bu küçük yerleşim birimlerinde cem ritüeli için gerekli olan on iki hizmetli sayısına erişilemez. Genelde kışın yapılan cemlere çevre mezralardan katılım sağlamak, coğrafya ve iklim koşullarından dolayı pek mümkün değildir. On iki hizmet esasına göre yürütülen büyük cemler, eğer katılım az ve hizmetçi sayısı yeterli değilse üç hizmet esasında yürütülür. Cemi yürütenin kendisine göre bir programı ve repertuarı vardır. Repertuar genellikle irticalen, yani doğaçlamadır. Cem yürüten, eğer ateşe giren ve kehanet bildiren kişi ise, bu pratigini ve 'trans perdesi'(perda tewtı) denilen semah formuna yakın müzikal eserleri ritüel icrasının son ve kapanış kısmına bırakır. Hak, Hz. Muhammed ve Hz. Ali ile Dersim'in yerel kutsalları Wayır (Sahip), Kureyş, Düzgün, Hızır, Baba Mansur, kutsal dağlar, göller, sular ve diyarlar bir bir zikredilir ve onlardan medet-müddet dilenir. Onlardan aileyi, toplumu ve bölgeyi, gelen ve gelebilecek belalardan korumaları istenir.

Hakkı zikretme ve çağırma ritüeli esnasında, cümle cemaat büyük bir huşu, itikat ve sadakat içinde ellerini başına basarak, yer yer başını döverek, ellerini yukarı kaldırıp yalvararak ve inleyerek 'Ya Hak', 'Ya Muhammed', 'Ya Ali' diyerek; ya da yerel kutsallar zikredildiğinde 'Ya Wayır', 'Ya Hızır', 'Ya Kureyş', 'Ya Düzgün' diyerek çağrıda bulunur. Cem

yürütenin temennileri hep bir ağızdan ‘Allah Allah’ denilerek cemaatçe onaylanır. Olağanüstü ciddiyet, kutsiyet ve disiplin içinde icra edilen bu cem, icracının saz (thomır) eşliğinde son olarak trans perdesini icra etmesiyle ve bir şaman gibi transa geçip ateşe girmesiyle, heyecan ve huşu doruk noktasına ulaşır. Kureyşan kökenli cem yürüten pirlar, rehberler ve dervişlerin büyük bir bölümü mutlaka ateşle imtihan eder ve kehanet gösterirlerdi. 1960-70’li yılların ortalarına kadar cem süreği ve cem ritüelinin icrasına bizzat tanıklık ederek gözlemleyerek gördüm.

Cemi yürüten, cemin trans perdesini icra ederken, icranın ritmik, yürürlük kısmında transa geçer (bu kendinden geçme seansıdır) ve oturduğu hak döşeginden (doseğê haqiye) kalkarak ateşten har olmuş kızgın sobayı kucaklamaya, sobanın har olmuş tarafına veya ateşte kor olmuş maşaya diliyle temasa başlar. Bazen de ocakta yanan ağaç dalının kor kısmını (kosavi) ağzına alıp yalayarak söndürür. Ayrıca soba veya ocakta yanan kor ateşi eliyle yere döküp çıplak ayaklarıyla bu korun üzerinde saziyla Kureyş’i, Düzgün’ü, Wayır’ı ve Hızır’ı çağırmaya devam eder. Cemlerde kurban kesildiğinden, ocakta kaynayan ve içinde kurban eti bulunan kazana çıplak elini daldırıp karıştırarak, büyük parça halindeki but kısmını (peyike) alıp sıcaklığına, niyaz niyetine, cemde bulunanlara azar azar dağıtır. Ateşe girme, ateşle imtihan seanslarını, ancak transa (tewt) girdiği anda gerçekleştirebilir. Trans öncesi ve sonrasında ateşe girmesi halinde yanar. Ateşte yanmama ancak trans anındaki yoğunlaşmayla mümkündür. Trans esnasında ruh, başka alemde seyretmektedir ve beden acıyı duymamaktadır. Kureyşanlar ateşe hükmederler ve kendilerinin, yakıcı olan ateşten daha güçlü olduklarına taliplerini inandırırılar ki buna keramet denilir. ‘Ateş ki her şeyi yakar biz onu söndürürüz’ inancına sahiptirler. Tanık ve gözlemci olduğumuz bu ‘ateşe girme’ seanslarının benzerine Orta Asya, Afganistan ve İran coğrafyasındaki Şaman ve Hint Fakirleri ritüellerinde de rastlanılır. Bu pratiklerin (ateşle iştilal seansı) bilimsel açıklaması bu makalenin ve halkbiliminin alanı dışındadır.

Cemi yürüten, ateşe girme esnasından evvel başını yana sallayarak ve titreterek transa geçer. O anda Hakkı, Hz. Muhammed’i, Hz. Ali’yi, Wayır’ı, Kureyş’i, Düzgün’ü ve Hızır’ı çağırırken, bir yandan da kehanetlerde

bulunur. Bir Şaman gibi toplumun başında dolanan kara bulutlardan ve belalardan bahseder. O belaların def olup gitmesi için dualar yapar. Diğer yandan cemde, o anda bulunanlardan birinin başına gelebilecek tehlikelere (hastalık, kaza ve ölüm) dikkat çeker, kehanette bulunur. O tehlikelerin savuşup gitmesi için ulu şahsiyet ve kutsal ziyaretlerden medet ve yardım isteyip imdatta (hawar) bulunur. Bu tehlikelerin bertaraf edilmesi için yapılacak kurban ve niyaz gibi adaklardan söz eder. Temenni ve öğütlerde bulunur. Cemi yürüten, kehanette bulunduktan sonra yavaş yavaş trans hali biter. Ateşli atmosfer içinde, olağanüstü performans gösteren icracı (dewres), soğumaya, gevşemeye ve normal hale dönmeye başlar. Terk ettiği Hak döşegi denilen yatağına dönüp oturur. Bu cemin son bulması anlamına gelir. Niyaz dağıtılır, yemek yenilir. Ceme katılanlar yerlerinden kalkıp cem yürütenin elini öpüp vedalaşarak cem ortamını terk eder. Ama bu pratiğe rağmen Hak döşeginde oturup cem tutan ve ateşe girmeyen seyitler de vardır. Bunlar ateşe girme yerine nasihat ve ahlak ağırlıklı söz ve sohbeti tercih ederler.

Cem ritüeli repertuarı

Cem ritüelinin müzik repertuarı bütün ceme damgasını vurur. Bu repertuar, duaların içeriği ve kimi cem pratikleri, Hakikat Cemi'nin karakteristik durumunun anlaşılmasına imkân vermektedir. Anadolu ve Trakya'daki diğer Kırklar Cemi ve Abdal Musa Ceminden farklılığı da bu karakteristik repertuar, cem pratikleri ve inancın yerel kutsallarında yatmaktadır. Örneğin Türk Alevi-Bektaşilerinin Kırklar Cemi'nin 'vazgeçilmez' olan Miraçlama ve Duaz-ı İmam, Kureyşan Ocağı cemlerinde icra edilmez. Kureyşan Ocağı cemleri repertuarında öne çıkan Kureyş, Düzgün ve Hızır'dır. Bu kutsallar övülür ve kutsanır. Okunan havalar ve dualarda hep onlar zikredilir. Alevi-Bektaşilerin cemlerindeki 'Ali' vurgusu Muhammed'den ne denli önde ve kuvvetli ise, Kureyşan cemlerinde de Kureyş, Düzgün ve Hızır vurgusu o denli kuvvetli ve öndedir. Kureyşan Ocağı'nın da kutsalı olmasına rağmen Hz. Ali; zikredilme açısından Kureyş, Düzgün ve Hızır'dan sonra yer alır. Bugün Türkçe bilen Kureyşan Ocağı dedeleri içinde Miraçlama ve Duaz-ı İmam icra edenler mevcuttur. 1970'ler öncesi cemlerde Miraçlama ve Duaz-ı İmamı kırık ve bozuk Türkçeleri ile icra eden Kureyşanlı dedeler ancak bir istisna idi. Arşivimizdeki o dönem ki

cem ritüelleri kayıtlarında bu çok bariz görülmektedir. Zaten Kureyşan Ocağı cem ritüelini diğer Alevi-Bektaşî ocakları cem ritüelinden ve de Dersim'deki Türk dilli ocakların cem ritüelinden farklı kılan özelliklerden biri de bu tipik karakteristik icralardır. Otantik kaynaklar tükenmesine rağmen, bölgede yaygın alan araştırmalar yapıldığında, özellikle 1960-70'li yılların cem ritüeli kayıtları incelendiğinde bu değerlendirmemizin haklılığı daha net görülecek ve anlaşılacaktır.

Cemi yürüten sazını beraberinde taşımaz, çünkü cem tutulan her evde baş seviyesinin üstünde duvara asılı saz (thomirê ceme Haqiye) bulunur. Sazı alıp üç kez öpüp başına koyan pir, rehber veya derviş icraya başlar. Cemde icra edilen havalara Kılâmê Jîar u Diaru (Ziyaret ve kutsal diyarların havaları), beyt (beyit), cenkleme, perdê tewti (trans perdesi), sama (semah) adı verilir. Semah repertuarına diğer Alevi yerleşim alanları ve ocaklarına nispeten, yörede daha az rastlanır.

İnanç süreğinde kırılma

Bazı yazarlar Dersimlilerin ibadetlerini sadece Türkçe dili ile yaptıklarını savunurlar. Örneğin Hollandalı araştırmacı M. Von Bruinessen 'Alevilerin etnik kimliği' adlı tartışma platformu yazısında '...Alevi dinsel adetleri Desimlileri Alevi Türklere yakınlaştırır. Gülbank ya da nefeslerinin çoğu Türkçedir. 1920'den önce de kesinlikle böyle idi' der (Bruinessen, 1996). Yine araştırmacı Cemal Şener de 'Dersimliler Türk'tür' iddiasında bulunarak 'ibadet dilinin de Türkçe olduğunu' iddia eder (Şener, 2002, 27). Ali Kemali de Erzincan adlı eserinde benzer iddialarda bulunur: 'Tuhaftır, hatta dikkate değerdir ki bu gülbanklar arasında okunan şeyler hep Türkçedir... Kızılbaşların Kürtçe gülbank okuyanı duyulmamıştır' (Ali Kemali, 2013, 211). Oysa bu iddiaların aksine Dersim Kureyşan seyitlerinin yürüttükleri cemler 1938 Dersim kıyımına kadar, istisnalar hariç, tamamen gülbankları, niyaz, sofrası ve kurban duaları, dini ve dindışı müzik repertuarı ile Kırmancki (Zazaca) dilinde icra ediliyordu. Bunu kanıtlayacak örnek numuneler derleme kayıtlarımız arasında mevcuttur. Hatta bu süre 1960-70'li yıllara kadar geldi. Bu iddialar alan çalışması yapmayan, basılmış tek yanlı ve inkârcı resmi ideolojinin kaynaklarından beslenen yazarların

iddialarıdır.²⁵ 1938 bir kıyım ve kültürel kopuştur. Bu döneme kadar yöre halkının % 95'i Türkçe dışında bir dil olan Kırmancki (Zazaca) ve Kurmanci konuşuyordu. Dindışı müziği olan bir halkın dini musikisi de vardı. Bölgede var olan ama etki alanları oldukça sınırlı olan Türk Alevi ocaklarının repertuarı dışında Türkçe dua ve repertuarın çok az kısmı 1938 öncesi, önemli kısmı ise 1938 sonrası, yol ve okulların açılması, radyo ve televizyonun bölgeye girişiyle cemlerine girmiştir. Bu asimilasyon, kültür ve inançsal kopuşu Wakile (1895-1980) adlı kadın şair bir manisinde şöyle dile getirir (Cengiz, 2002, 63):

Ra u welaği ke koti kowunê ma	Yol-yolak dağlarımıza girince
Mektevi ke koti dewunê ma	Okullar köylerimize girince
Radon u teyipi ke koti çewunê ma	Radyo ve teypler evlerimize girince
Ma wayırı ki ho vira kerdi	Biz kutsal değerlerimizi de unuttuk
Sayırı ki ho vira kerdi	Şairlerimizi de unuttuk.

Dua ve gülbankları bir yana bırakırsak cemdeki müzik icrası enstrümantal eserler ve melodi eslikli sözlü eserlerden oluşur. Kureyşan pırleri, rehber ve dervişleri için iki mekân çok önemlidir: Kutsal Düzgün Dağı mekânı ve Kızılbel mekânı. Dewa Khuresu (Kureyşanlılar köyü) denilen ve Kureyş'in yatırının (Hews) da olduğu köyden dağılarak dört bir yana yerleşen Kureyşan seyitlerinin repertuarı iki ana kaynaktan beslenir: Düzgün dağı ve Kızılbel.

Kureyşan Ocağı'nın iki önemli inanç mekânı

Düzgün Dağı Nazımiye'de yaklaşık 2863 metrelik zirvesi ile Kureyş'in²⁶ oğlu Düzgün (Duzgın Bava)'nın mekan tutup sır olduğu dağdır.

²⁵ Aslında devletin iç istihbarat amacıyla yaptığı erken Cumhuriyet dönemindeki çalışmalar daha gerçekçi bilgiler içermektedir. 1930'ların başındaki raporlarda Dersim'in dilinin Zazaca olduğu, devletin raporlarında mevcuttur. Bkz. Silan, s.40-41

²⁶ Kureyşan Aşiretinin atası olduğu rivayet edilen Kureyş ile ilgili söylenceler ve aile şeceresi hakkında yapılan mülahazalar ile ilgili bkz. Özcan, 2020, s.64-77

Her Dersimlinin imkânı oranında yılda bir kez, hac niyetine ziyaret edip kurban kestigi, dilekte bulunduğu mekândır. On binlerce ziyaretçi yaz aylarında burayı ziyaret etmektedir. ‘Kâbe ne ise Düzgün Dağı da Dersimliler için odur’ demek abartı değildir. Mevsiminde her gün cem tutulan, onlarca hatta bazı günler yüzü bulan kurbanın kesildiği bu mekân tartışmasız Dersim’in en ünlü ve saygın mekânıdır. Hiç kuşkusuz makamı ve mekânı ne olursa olsun her Dersim Alevi ocağı ve talipleri Düzgün Dağı mekânına saygı duyar ve ziyaret ederler. Cem repertuarının önemli bir bölümü Düzgün’ün bu mekânı ve zati şahsı ile baba Kureyş’e dairdir. 1960-70 yılları öncesi yaz kış demeden bu kutsal zirveyi terk etmeyen pek çok derviş bulunurdu. Bu mekânda bu kutsal şahsiyetler etrafında oluşmuş tarihi ve mitolojik efsane ve öyküleri anlatır ve cem bağlarlardı. Bunları çocukluğumuzda ve gençliğimizde (1965-75) bizzat görme imkânı bulduk. 1975 sonrası politik nedenlerle ve 1980 darbesi ve sonrası şiddet ortamı nedeni ile bu mekândaki ritüeller de sona erer hale geldi. Eski atmosferinden eser kalmamasına rağmen 2000’li yıllar sonrası yeniden ziyaretler arttı ve ritüeller çoğaldı.

Kızılbel (Tawıra Qızılbeli) Düzgün Dağı dibindeki Dewa Khuresu adlı köyden ayrılıp gelen Kureyşan kökenli seyitlerin kurduğu bir mekândır. Pülümür ilçesine bağlı Kırdım köyüne ait bir mezradır. Balaban deresi Sansa mevkiinden ulaşılan Kızılbel, Kureyşan Ocağının ikinci önemli mekânı olup derviş Süleyman (Dewres Silema)’ın kutsal yatırıyla (Hews) bilinir. Kızılbel seyitleri on iki perde ile cem icra ederler. Kureyş, Düzgün, Wayır ve Hızır’ı bu mekânda ve bu müzikal perdeler eşliğinde çağırırlar. Yaz mevsiminde binlerce ziyaretçi bu mekânı ziyaret eder ve her gün onlarca kurban bu mekâna gider. Kureyşan Ocağının inanç repertuarının ikinci önemli hissesi bu mekân ve çevresinde oluşmuştur. Bu repertuar; burada doğmuş ve bu mekânda cem tutmuş, inanç süreğini kesintisiz sürdürmüş seyitlerin ürünüdür. Kızılbel, orijinal cemleri ve cem perdeleri ile anılmaya değerdir. Munzur Cömert’in bize gönderdiği ve 1992 yılında Kızılbel’li Baba Rıza ve Baba Ali’den derlediği on bir adet enstrümantal Kızılbel cem perdeleri tarafımızdan notaya alındı. Bazılarının sözlerini de derledik. Bunlar: 1) Derviş Dıl (Dewres Dıl) perdesi, 2) Derviş Hasan (Dewres Hesene Deri) perdesi, 3) Derviş Yusuf oğlu Kekil (Khekê Dewres Wusıvı) perdesi, 4) Derviş Dıl’ın diğer bir perdesi, 5) Tızvaz’lı Derviş

Hasan (Dewres Hesenê Tızvaz'î) perdesi, 6) Derviş Dil'in diğer bir perdesi, 7) Derviş Mustafa (Dewres Mıstefa) perdesi, 8) Baba Aziz (Bava Ejiz) perdesi, 9) Semah (Sema) perdesi, 10) Moreweri perdesi, 11) Derviş Hasan (Dewres Hesenê Deri)'nin diğer perdesi. Bu ve daha birçok perde eşliğinde yürütülen Kızılbel'in orijinal cem ritüelleri 1980 askeri darbesi sonrası ve şiddet eylemlerinin yoğunlaştığı dönemde kesintiye uğradı. Yöre tahrip oldu ve cem yürütenler bölgeyi terk etti. Son yirmi yılda birçoğu vefat etti. Eski Kızılbel cemlerini yürüten profesyonel icracılar artık kalmadı. Kızılbel cem ritüeli şimdi yeniden emekleme safhasındadır.

Kureyşan Ocağı'nın Cem Ritüeli Repertuarının Karakteristiği

Kureyşan seyitlerinin cem repertuarı bazı istisnalar hariç (Gezik, 2012a, 11) tamamen Kırmancî (Zazaca) dili ile icra edilir. Türkçe repertuar yok denecek derecededir. Cem icra edenin repertuar dağarcığı, inanç trafiğindeki seyr u seferi ile doğru orantılıdır. Her ne kadar yer yer Türkçe dua ve Gülbanklara rastlansa da icra edilen havalar ve diğer dua ve Gülbanklar da dâhil, söz unsuru tamamen Kırmancî olup, vezinsiz dizelerden oluşur. Türk halk şiirinin (Türk Alevi-Bektaşî inanç şiiri dâhil) aksine söz dizimi, ölçüsüz hecelerden oluşur. Söz serbesttir. Ahenk, ancak kafiye unsuru ile anlama bağlı durgu, durak ile sağlanır. Sözde belirleyici unsur vezinsiz şiirin iç ahenk unsurlarıdır. Şiirde mahlas kullanılmaz. Genellikle anonim gibi durur. Türk halk musikisindeki söz-müzik ilişkisinin aksine, Kureyşan Ocağı'nın inanç müziği ve söz unsurunda vezinsiz dizeyi usulsüz dize takip eder. Yani perde adı altında ifade ve icra edilen bu cem havalarının sözü vezinsiz, melodisi usulsüzdür. Serbest söz dizini serbest melodi dizinine dayanır. Bu Dersim Kırmanc müziğinin de karakteristiğidir. Yerel dilli repertuarda usullü ve vezinli söz ve müziğe rastlamak pek azdır. Kısmen halaylar (Govende) da görülür. Dini musikide de oldukça az örneğe rastlanır. Bu karakteristiği ile Türk Alevi-Bektaşî cem ritüeli repertuarından tamamen ayrılır. Bu yapısı ile Dersim cemleri ve repertuarları ayrı inceleme konusudur.

Önemli repertuar ve asimilasyon kayıplarına rağmen bölgede yaptığımız derlemelerde elde ettiğimiz 2500-3000 kadar halk ezgisi içinde

bu karakteristiğe ışık tutan belgesel nitelikli kayıtlarımız mevcuttur. Bu yazımızda sadece bir kaç dua, gülbank ve perdenin söz ve melodik unsuruna yer vereceğiz. Bu cemlerde yer yer Türk Alevi-Bektaşilerinin cem ritüellerinde icra edilen semah, duaz-ı imam, nefes, deyiş, cenkleme, miraçlama, mersiye, gülbank ve dualardan örneklerle de rastlanılır. Bu repertuar, yörede Türkçe ile ibadet eden (Sarı Saltuk ve Pir Sultan Ocağı vd.) ocaklar vasıtasıyla, Alevilik ortak paydasının etkisiyle ve uzak diyarlarda inanç trafiğine çıkan Dersimli seyitlerin bölgeye taşıdıkları repertuardır. Ama Dersim cem repertuarı içinde az yer teşkil eder.

Cem Ritüelinin Perdeleri, Dua ve Gülbankları

Tanrı, Muhammed, Ali, Kureyş, Düzgün, Hızır ve Wayır'a seslenmek, bu kutsal şahsiyetleri çağırarak, diğer yer ve gök kültlerini anmak, çağırarak ancak 'perde' tabir edilen havalarla mümkündür. Kutsal diyar ve ziyaretlerin havası (Kılama jiar u diaru/Perda jiar u diyaru) denilen bu perdelerin bazıları bir ve birkaç melodik motifin söze fonndan eşliği ile oluşurken, bazıları melodik seyir ile başlı başına söze eşlik eder. Yani perde Dersim Kureyşan Ocağı cem ritüelinde icra edilen inanç musikisi havasının adıdır. Enstrümantal ve sözlü olanları vardır. Genellikle yaratıcısının adı ile anılır. Bu yazıda adını verdiğimiz 'Baba Dıl'ın perdesi, Mursaê Dewreş'in perdesi vb. gibi... Cemde okunan ve transa geçilen bazı perdeler şunlardır:

1) Baba Dıl (Bava Dıl/Ape Dıl) 'a ait olan 'Duzgı' adlı perde:

Bu perdenin tümü kayıtlarımızda mevcut değildir. Erzincan'ın Tercan ilçesi Quzveren köyünde Derviş Hasan tarafından cem ortamında 1969 yılında seslendirilmiştir. Bu perde, üç telli thomır/cura denilen bir sazla, şelpe ile çalınarak bir ölçülük melodik motifin fonda tekrarı ve söze eşliği ile icra ediliyor.

Duzgın, Duzgın, Duzgın Duzgın
Ya ya meqamê to berzo
Ostorê taê qımeti rameno, qayet
ve lerzo

Düzgün, Düzgün, Düzgün, Düzgün
Ya, ya, makamın yüksektir

Doru atı sürüyor, gayet hırslı acele

Béro ve comerdiye, çhıla uzağu şenvo Ma serde topê ho duri berzo	Rahmana gelsin, ocakların çırası şen olsun Üstümüzden topunu uzağa atsın Ya Düzgün, Düzgün, Düzgün, Düzgün
Ya Duzgi, Duzgi, Duzgi, Duzgi	
Mêravê to rindo qoro Zeke mêravde oncino, qor ve qoro Hêfê ma bijero Sultan Duzgino ke vejino ko ro De bê, hey bê, pirê Heseni	Mihrabın iyidir, basamak, basamak Mihraba çekildiği gibi, basamak basamaktır Öcümüzü alsın Dağa çıkan Sultan Düzgün De gel, hey gel, Hasan'ın piri. ²⁷

2) Baba Dıl (Bava Dıl/Apê Dıl)'ın Kızılbel perdesi:

Bu perde de 1969 yılında Erzincan'ın Tercan ilçesi Quzveren Köyünde Derviş Hasan tarafından cem ortamında seslendirilmiştir. Perdenin söz kısmında yer yer Kurmanci dizelere de rastlanılmaktadır. Zaza dilinde icra edilen bu perdedeki dil değişimine Kurmanci konuşan taliplerin de anlaması için icracı tarafından yer verilmiştir. Serbest ve yer yer usullü giden bu perde, yürürlüğü, yer yer usul ve melodik (ayak değişimi ve transpoze) değişimi ile semah formunu andıran ilginç bir perdedir. Söz bazen fonda bir melodik motif eşliğinde yürürken, bazen melodi sözle paralel seyir yapar.

Ya dılo, ya dılo, ya dılo	Ya gönül, ya gönül, ya gönül
Çhıla mare rone	Lambayı/çırayı bize tut
Ya çhıla Xızır'i	Ey Hızır'ın çırası
Dest erzon zengu, zenguyan	El atıyorum üzengiyeye
Mara mekuye duri	Bizden uzaklaşma
Seveno destê ma bıcero	Ne olur elimizden tutsun

²⁷ Derleme: Daimi Cengiz, Erzincan ili Tercan İlçesi Quzveren köyü 1990, Kaset kaydı Derviş Hasan'dan. 1969'da Derviş Hasan'ın Ceme Haqiye (Hakikat Cemi) ritüelindeki icrası teybe kaydedilmiştir. Bu kaydı Temmuz 1990'da Binali Yılmaz'dan temin ettik.

Elçiyê Khureş u Bamasuri	Kureş ile Baba Mansur'un elçisi
Bê ye umıdemı	De gel umudum
Dıle mı ve derde	Gönlüm dertlidir
Ez qırvanê to Horiya Khureşi	Ben kurban olayım sen Khureş'in
	Hurisi'ne
Ya gulanga zerde	Sarı saç örüğüne
Tı ke umıdê mına	Sen ki umudumsun
Ma vile çewti meverde	Bizi boynu bükük koyma
Dılo umıde mı	Gönül, umudum
Vere ²⁸
Khures u Mansur'e mekanê rake	Kureş ve Mansur'a mekân aç
Dıxozım vile çonaği	Gönlün konak istiyor mu
Hak kena Uli Diwande	Tanrı aşkına Ulu Divan'da
Ya dılo, ya dılo, ya dılo	Ya gönül, ya gönül, ya gönül
Ya dılo umıde mı	Ya gönül, umudum
Binê malan dale	Evlerinin önü delta
Feqir bandike khale, khale	Fakir çağırıyor aksakallı yaşlıyı
Va dıa mı da dayı	Duamı verdim
Hezreti Xızır'ê khale	Aksakallı Hazreti Hızır'a
Hem bave hem	Hem baba hem ...
Jı mıra hem hevale	Benim için arkadaş
Bê umıde mı	Gel umudum
Va daağe dıle mı	Gönlümün umudu
Va mı va: Tı Kuresa	Dedim: Sen Kureş'sin
Nefes u têl u pêso	Nefessin, telsin, eteksin (eteğinden tutulan)
Bêro ve comerdiye	Cömert ola

²⁸ Kaset dinlenip söz deşifre edilince bu kısım anlaşılamadı.

Tern u teze tède mevêsne	Yaş ile kuruyu bir arada yakma
Bê ve umide mı	Gel umudum
Dilo derketim wa diyaran	Gönlüm bu diyarı terk ediyor
İxtiyarım	Selahatim/yetkim
Umud war rıyan ra	Umudum var yoluna
Va
Vanê: Bakile mı Dewres	Diyorlar: Babacığım Derviş
Silemani	Süleyman
..... Aliyo ke Ali ki
Dilo umide mı	Gönül umudum
Cınon thomirê hire teli	Üç telli sazı çalıyorum
Vejiyan diarê Pırnaşeli	Pırnaşel köyünün karşısına çıkıyorum
Va dúa mı ke bıvo	Eğer duam kabul olursa
Hawar kon Hewsê Tawıra	Kızılbel Taburu'nun yatırından
Qızılbeli	imdat dilerim
Seveno perda weçino	Ne olur perdeyi (aramızdan) kaldırsın
Cemalê to ez bı veni	Cemalini ben göreyim
Mekan persena a dilo	Mekân sorarsan ey gönül
Mı va verde dare teki	Dedim: Önünde tek ağaçlar
Zeke meravde giredayi Xortanê	Kureyş Gençlerinin mihrabda
Khureşi	bağlandıkları gibi
Wumide mı çhıla u	Umudum çıra ve
Wazenu ke koti menda	İstiyorum ki nerde kaldın
Horiya Khureşi'a ke na perdade	Kureyşin Hurisi ki bu perdede
Yıqrar dora (Bava) Dılı	İkrar Baba Dıl'a vermiş
Bê wayıro, way Wayıro, way	Gel Sahibim, vay Sahibim, vay
Wayıro	Sahibim

Awo ke xatır u goyl verdano
 Bê ho ser meymanê ho ana
 Vero cerê vase kamji xera
 Haq ae marê naşiv kero
 Bêxêre mara duri bero wiy

O ki hatır bilirlık ve gönül biliyor
 Misafiri kendiliğinden davetsiz gelir
 Yalvar, de ki hangisi hayırlı ise
 Tanrı bize onu nasip etsin
 Hayırsızı bizden uzak getirsin (uy)

Dilemı yane yane
 Yemidi şewiti sevevu cane
 Wandı kı mivane
 Hefsar mirane
 Ha dılo, Wayro
 Ez ve qırvanê nam u nisani
 Seveno mirê rone pelge defteri

Gönlüm istiyor, istiyor

.....

Misafiri çağırıyor

.....

Hey gönül, Sahibim

Namına, nişanına kurban olayım

Ne olur bana bırak bir defter
 yaprağını

Ez dursa ho rakeri horê bıwani

Ben dersimi açayım kendime
 okuyayım

Dılo aji ve aji

Gönül nesiller boyu (okuyayım)

Dılo vejıyan çera
 Derd u khulê mı biye ve tera
 Ero ro vero cerê
 Vaze: Sultan Duzgı koti menda
 Bêro ve comerdiye ma u az u uze
 marê
 Aji ve aji

Gönül evden çıktım

Dertlerim ve yaralarım azmış

Yalvarın, gönlünü alın

Deki: Sultan Düzgün nerde kaldın?

Cömert olsun bizim için ve
 evlatlarımız için

Nesiller boyu

Ero vero cere
 Vane: Ostorê taê qımeti
 Xeverdarê xevera doğrıyo

Bire yalvarın, gönlünü alın

Diyorlar: Doru at

Doğru haberin elçisidir

Soğın bereşiya ma xêr biaro	Akıbet dünyamızı hayırlı getirsin
Marê çerê xêri pana	Bize hayırlı bir kapı açsın
Ma ve xatirê İmam Wuşeni	Bizi İmam Hüseyin'in hatırına
sano	bağışlasın
Way wayıro, way Wayıro,way	Vay Sahibim, vay Sahibim, vay
Wayıro	Sahibim
Bêro ve tamamıye	Bütünlüğüyle gelsin
Mı kerdo zad u zıdıye	Ben inleyip sızılıyorum
Sewda ma İmam Wuseni serde	Sevdamız İmam Hüseyin'e doğru
şiye	gitti
Pire piran kiye	Pirlerin piri kimdir?
Haq, Mihemmed, şirin Ali'ye	Hak, Muhammed, şirin Ali'di
Ali hati rabiti	Ali rahmana geldi
Baxçê cenneti	Cennet bahçesini
Sah Xatayi serêewliyaw u.....	Şah Hatayi
..... pirê piranpilerin piri
Allah, Muhammed, Ali	Allah, Muhammed, Ali
Pir Hünkar Hacı Bektaşî Veli	Pir Hünkar Hacı Bektaşî Veli
Ya Eli! ²⁹	Ya Ali!

Aliye Dake'nin icra ettiği Düzgün (Duzgı) adlı perde:

Bu perde de üç telli sazla icra ediliyor. Perde, Kureyşan Ocağının kendi inanç dünyasında kutsalına yalvarıp yakararak dilek ve temennilerini müzikle ifade etmesidir. Kureyşan seyitleri inancın kılavuz şahsiyetlerini hep cem tutulan ya da zikredilen mekâna çağırırlar. İnancın kutsal

²⁹ Derleyen: Daimi Cengiz, (Bu kayıt da adı geçen derleme ve kasetten alınmıştır. Bkz. dipnot ??)

şahsiyetlerini muhabbet edilen ben-i adem³⁰ ve insan-ı kâmil³¹ olarak görür ve çağırırlar. Bu inanç, ocağın 'tanrı ben-i ademdedir' batını inanç anlayışları ile de örtüşüyor. Bir kaç ölçülük kısa bir melodik giriş ile başlayan perdenin söz icrasına iki ölçülük bir melodi motifi fonda eşlik etmektedir.

Ya Duzgın'ê minê kêmeri	Ey kayadaki Düzgün'üm
Hao şî vejîya ro meravê seri	Odur çıkmış üst mihraba
Ezo tora wazenu xevera xêre	Senden istiyorum hayırlı haber
Bê ve comerdiye namê ho	
Duzgı'no	Cömert ol adın Düzgün'dür.
Ma neçharu ra tı meherediye	Biz naçarlardan küsme
Ya Duzgı'nê minê kemeri	Ey kayadaki Düzgün'üm
Ezo veng danu to eve gunekariye	Seni çağırıyorum günahkârlığımla
Tı bê ram u comerdiye	Sen rahman ve cömert ol
Ma ê neçharu ra tı meherediye	Biz naçarlardan sen küsme
Hey, hey! Wayıro, hey Wayıro	Hey hey! Sahibim, hey Sahibim
Duzgın'ê minê kêmeri	Kayadaki Düzgün'üm
Hao vejîya o mêravê seri	Odur çıktı üst mihraba
Ezo tora esmo wazon ve	Senden istiyorum bu gece
gunekariye	günahkârlığımla
Xevera xêre	Hayırlı haber.
Kami ke dest esto etegê Duzgînê	Kim kayadaki Düzgün'ün eteğine
na kemeri	el atmışsa
Deyme nê xerepito, nê xapito	Asla ne berbat etti, ne de kandırdı
Bêro marê ram u comerdiye	Bize rahman ve cömert olsun
Wayır dinade kêşî bê naşiv	Sahibimiz dünyada kimseyi
nêverdo	nasipsiz koymasın

³⁰ Ademoglu

³¹ Kemale emiş. Yol ve erkanın tüm kapılarından geçmiş

Eve kemerê Xızır'i	Hızır kayası ile
.... Kelek u gemiu vejıayi Kelek ve gemiler çıktı.
Xızır can senıko, weso, baqıyo	Hızır her an hazır, yaşıyor, bakidir
	Bize hayırlı bir kapı açmasını
Wazeme marê çeverê xêri rakero	diliyoruz
Ma bê yıqrar u bê yıma nêkero	Bizi ikrarsız ve imansız yapmasın
Ya Haq! Ya Mihemedê homete!	Ya Allah! Ya ümmetin Muhammedi
Vaze gereke ma	Söyle Gereki
	Biz hazır(un)ların çırasını söñük
Çhıla ma hazıru melul meke	etme
Bê ve ram u comerdiye	Rahman ve cömert ol
.....
Wazeme tora, wazon sewda	Senden istiyoruz, Huri'nin
Horiye	sevdasını istiyorum.
Hey! Hey! Wayıro. Hey Wayıro!	Hey! Hey! Sahibim. Hey Sahibim.
Wengê minê feqiri xeverdaro	Ben fakirin avazı haberdardır
Bê wayırê ho esmo hewaro	Sahibim olmayınca imdattayım
	Diyor: Düzgün'den, Kureyş'in
Vano: Duzgı ra, Bonê Khureşi ra	evinden
Xeverdarê xevera xere	Hayırlı haberin habercisi
Maê neçharu rê na çeverde biaro	Biz naçarlara bu kapıdan getirsin
Marê qusır nêkero	Bize kusur etmesin
Vaze: Motazê mixenete mekero	Söyle: Muhannete muhtaç etmesin
Wayır bêro ram u comerdiye	Sahip rahman ve cömert olsun
Ma bê yıqrar u yıman nekero	Bizi ikrarsız ve imansız koymasın
.....
Esmo hawar kenu eve namê to	Bu gece imdada çağırıyorum adını
rındıye	iyilikle

Ma motazê mixenete nêkero	Bizi muhannete muhtaç etmesin
Wayır bêro ram u comerdiye	Sahip rahman ve cömert olsun
Khures sîmarê bikero wayırîye	Kureyş size sahiplik yapsın
Qılavîzê bêro na çeverde	Bu kapıdan kılavuz gelsin
vengdariye	çağırmaya
.....
.....
Hey! Hey! Wayıro, Hey Wayıro! ³²	Hey hey! Sahibim, hey Sahibim!

3) Mursae Dewreş (1840-1911)'in Duzgı adlı perdesi:

Bu perdede inançtaki kırılma ve deformasyon anlatılıyor. Düzgün'e serzenişte bulunuluyor. Düzgün'ün itikat yolundan gidenlerin ikrara itaatsizlikleri, hakikat yolundan ayrılmaları anlatılıyor. O'nun Kılavuz Kartallarının (Heliyê Duzgın'i) uçtuğu Ezincan-Tercan ve Hınıs-Van diyarlarından söz ederken, yazının başlangıcında tanımladığımız gibi Dersim inanç coğrafyasına atıfta bulunuyor. Yine perdenin devamında Derviş Musa, kartalların uçuş alanını genişletiyor. Suriye'deki Şam'dan İran'daki Hemedan'dan Sivas'a ve Pir Sultan'a kadar daha geniş bir batını inanç coğrafyasını çiziyor. Perde melodik bir seyir eşliğinde icra olunuyor.

Duzgı, Duzgı, Duzgı	Düzgün, Düzgün, Düzgün
Wayırê nam u sani	Nam ve şanın sahibi
Verê ho mara meçharne	Bize yüzün döndürme
Dewey biyê girani	Davalar ağır oldu
Ma kena bavokê kami	Bizi kime emanet edersin

³² Derleyen: Daimi Cengiz, Tunceli ili Nazımiye ilçesi, Kaynak: Aliye Dake (o dönem 80 yaşındaydı), Xodık Köyü'nde ikamet eder. Arşivimizdeki bu kayıt 1966'da Hıdır Ataç tarafından Rosnage köyündeki pirleri A. Dake'nin cem ritüelinden teybe kayıt yapılarak gerçekleştirilmiştir.

Ra u yıqrarê to caverdo Yol ve ikrarımı terk etmişler
Rayi kerdê xan u xopani Yollar han-harabe olmuş
Pês u yetegê to caverdo Eteğini terk etmişler
Kotê ra yelê yavani Yaban ellere katılmışlar
Vano: Ewlad nê mendo Diyor: Yol evladı kalmadı
Têde biye xami Hepsi yol ve erkâna yabancılaşmış

Mekanê to Duzgîn'i Sen Düzgün'ün mekânı
Gediğ u gavani Gedik ve geçittir
Sera fetelinê Üstünde kanatlanmışlar
Çifte heliyê doğanı Çifte doğan gibi kartallar
Car u yımdat danê Haber ve imdat veriyorlar
Erzingan u Tercan'i Erzincan ve Tercan'a
Car u yımdat danê Haber ve imdat veriyorlar
Xınıs u Vani Hınıs ve Van'a

Da da yelçiyê Qelxerunê Be Kırkların elçileri
Gidiyorlar Şam ve Hemedan
Sonê diarê Sam u Hemedani diyarına
Yenê sonê, tey sonê Gelip gidiyorlar, birlikte gidiyorlar
Cemê Pir Sultani Pir Sultan cemine

Sodır roz vejino Sabah gün doğuyor
Bereqinê, sewle danê Parlıyorlar, ışık saçıyorlar
Dönüyorlar Kureyş'in köyüne,
Yenê diarê Dewe mekânına
Çhelê zımistonide Khela Bağın'i
de Zemheri kışta Bağın Kalesi'nde
Nar u kureyi kerdê bağ u Ateş ve ocakları bağ u bostan

bostani	yapmış
Xızır qılawızo, qılawızê Wuli Diwani ³³	Hızır kılavuzdur, Ulu Divanın kılavuzudur.

4) Wuşenê Mursaê Dewreş (1895-1980)'in Cemê Qelxeru (Kıklar Cemi) perdesi:

Bu perde Mursaê Wuşenê Dewreşi'e aittir. Oğlu Wuşenê Mursaê Dewreşi'den sonra torunu Mahmut Yıldız tarafından icra edilmektedir. Kıklar Ceminde Düzgün'den medet umma, Düzgün'e çağrı perdesidir. Bu perdede ayrıca Kureyş ve Baba Mansur'dan, Düzgün'ün çift kartalından car yerine yetişmeleri bekleniyor. Perde melodik seyir ile söze eşlik eder.

Cemê ma Cemê Qelxeruno	Cemimiz Kıklar cemidir
Veng de vazê: Wayır bêro	Çağır de ki: Sahibim gelsin
Toz reça ho ser nêkero	İzine toz atmasın
Rew bê, rew bê, tew bê, tew bê	Tez gel, tez gel, de gel, de gel
Cemê ma cemê Dewresuno	Cemimiz Derviş cemidir
Veng dan to eve zon u sewda weşi	Dil ve hoş seda ile seni çağırıyorum
Carê made bêro	Carımızda gelsin
Qılawızê hostaê serê dêşi	Duvarın üstündeki kılavuz
Carê made bireso	İmdadımıza yetişsin
Qılawızê serê phoştia heşi	Ayının sırtındaki kılavuz

³³ Derleyen: Dr. Daimi Cengiz, Kaynak kişi: Mahmut Yıldız Dede (75 yaşında), Tunceli ili Mazgirt ilçesi Birmu mezarası doğumlu. Almanya'nın Berlin şehrinde ikamet eder. Hala yaşayan önemli kaynaklardan biridir. Kayıt 6 Mart 1997 ve 10 Aralık 2014 tarihinde yüz yüze görüşme, röportaj ve icra teybe kaydedilerek gerçekleştirilmiştir.

Rew bê, rew bê, tew bê, tew bê	Tez gel, tez gel, de gel, de gel
Ez ve qırvanê to wayırı	Kurban olayım sahibime
Mekanê to Duzgîn'i ko u şıawo	Sen Düzgün'ün mekanı kara dağdır
Top-tifongê to tey terjihiyao	Top ve tüfeklerin orada tam, tekmildir
Vano: Mane meke qır werwao	Diyor: Kır atın nalsız olduğunu bahane etme
Rew bê, rew bê, tew bê, tew bê	Tez gel, tez gel, de gel, de gel
Ez ve qırvanê to wayırı	Kurban olayım sahibime
Heliyê to bakılı heliyo bazo	Sen Baba'nın kartalları baz(dogan) kartaldır
Qerneqıso, gerdan gazo	Bezemeli, gerdanı çizgi çizgi
Vaze bêro qır-qotikê na zalimi	Söyle gelsin bu zalimin kökü
Wertê mara berzo	Aramızdan atsın (zalimi)
Rew bê, rew bê, tew bê, tew bê	Tez gel, tez gel, de gel, de gel
Ez ve qırvanê to wayırı ³⁴	Kurban olayım sahibime

Baba Hıdır Taş'ın cenkleme perdesi:

Meydan okuma, cenk yapma anlamına gelir. Bu tür eserler ile kâfir, inanca düşman, inkârcı ve itikatsız ile girilen zorunlu muharebeyi, muhalefeti ya da keramet gösterisini anlatır. Ezginin icrasında bir cenk havası sezilir. Saz ve sözde vurgu ön plandadır.

Na sewe cem gireda	Bu gece cem bağladık
Na perdede ma veng da	Bu perdede çağırdık

³⁴ Derleyen: Dr. Daimi Cengiz, Kaynak kişi: Mahmut Yıldız. (bkz. dipnot 15)

Na hawarde rest teng da	Bu imdatta yetiştî destek verdi
Na meydande ma ceng da	Bu meydanda cenk yaptık
Dılo, dılo, dılo na sewda	Gönül, gönül, gönül bu sevda
Ala berê mîno na qewğa ³⁵	Hele gelin görün şu kavgamı

5) Sey Qaji'nin manilerindeki Kureyş:

Şair, rivayete göre ayı sırtındaki Kureyş ile duvar yürüten Baba Mansur'u çağırır. Yine rivayete göre Selçuklu Sultanı Alaaddin Keykubat, Kureyş'i Bağın kalesindeki fırına atıp ateşle cezalandırmak ister. Şair manilerinde Kureyş'i konuşturur. Tahtını ve tacını kanla yıkayan zalimlere karşı, emeği ve alın teri ile geçinen ve hakikatten ayrılmayan, hakikat ceminin sazını çalan Kureyş'i 4/4'lük usullük (dört dörtlük zaman tartımlı) kılamda şöyle dile getirir:

Tew bê, tew bê, tew bê	De gel, de gel, de gel
Rew bê, rew bê, rew bê	Tez gel, tez gel, tez gel
Ez ve qırvanê to sewda weşi	Kurban olduğum hoş sevdalı
To Horiya Khureşi	Seni Kureyş'in Hurisi
Bamasurê serê deşi	Duvar yürüten Baba Mansur
Şuariyê serê hoştia heşi	Ayının sırtındaki süvari

Tew bê, tew bê, tew bê	De gel, de gel, de gel
Rew bê, rew bê, rew bê	Tez gel, tez gel, tez gel

Kafir to tac u taxtê ho gonia	Kafir, tahtını-tacını kimin kanı ile
-------------------------------	--------------------------------------

³⁵ Derleyen: Daimi Cengiz, Kaynak kişi: Hıdır Çetinkaya, Tunceli ili Putik köyü, 4 Temmuz 1988, Hıdır Çetinkaya, Kureyşan Ocağı piri olan Hıdır Taş'ın Putik Köyü'ndeki cem ritüeli icrasından hafızasında kalan cenkleme bize aktardı. Bu aktarma anında tarafımızdan notaya alındı. Daha sonra 1993'te yayımlanan 'Sevda ve kavgâ ezgilerinde Dersim' adlı albümümüze repertuar olarak alındı.

kami de şuto	yıkadın
Mı araqê çharê ho ramito, çınıto	Ben alın terimi ektim, biçtim
Hata nıka binê kêşî caru	Şimdiye dek kimseye asla kuyu
nêkınıto	kazmadım
Thomîrê cemê haqiye, minê	Ben budala hakikat ceminin sazını
budelayi cınıto ³⁶	çaldım

6) Kheko Qız'ın Hızır (Xızır) Perdesi:

Kureyşan seyitleri cemde Hızır'ı çağırıldıkları gibi, Hızır günlerinde (Xeyılaşi) özel olarak Hızır Cemi (Cemê Xızırî) de yaparlar. 'Hızır, Dersim sözlü kültüründe Tanrıdan daha fazla anılır' demek abartı olmaz. Cemlerde mutlaka Kureyş, Düzgün ve Wayır ile yan yana anılır. Bu perde cemlerde ve Hızır cemlerinde icra edilir.

Bê he bê, can yımdadê mıde	Gel de gel, can imdadımda
Şixe wertê Harşiye	Harşi'nin ortasındaki Şıx
Marê kerda tariye	Bize karanlık etmişler
Tı marê roşti cıfiye	Sen bize aydınlık yap
Çhemi ververo şune çhem ve gezo	Çay boyu gittim, çay (etrafi) sakol fidanları
Ostorê no ro werte yeno, qeyet ve lerzo	(Çayı) ortalamış geliyor at, gayet hışımla
Dormede çhile u feneri vésenê	Etrafında çırılar ve fenerler yanıyor
Salıxunê sari ra Xızır'o Khalo	Dediklerine göre Ak saçlı Hızır'dır
Rameno Gole Zağgi, Gol cıre	Zağge Gölü'ne yürüyor, göl merkez

³⁶ İcra: Daimi Cengiz, Grup Kbela Albümü'nde misafir sanatçı olarak tarafımdan okundu. Kaynak için bkz. Cengiz (2010), s.261-262

merkezo	O'na
Vaze: Linge ma mekuyo	Söyle: Bize ayak vurmasın
Ma caru bineniya rae meerzo	Bizi asla yolun altına atmasın
Bê he bê, mı Xızır hewnê hode	Gel de gel, ben Hızır'ı rüyamda
diyo	gördüm
Kertê Çhadıru de	Çadır Gedığı'nde
Vaze: Tı ke Hezreti Xızır'a	Söyle: Sen ki Hazreti Hızır'san
Ma meverde caru ax u zarude	Bizi asla bırakmayasın ah u zarda
Bê he bê, Ez ve qırvanê namê	
weşi	Gel de gel, kurban olayım adı hoşâ
Wo Hezreti Hızıro	O Hazreti Hızır'dır
Niseno ro qimetê çhare beşi	Alnı ak doru ata biniyor
Rameno berjenê neweşi u	Yürüyor hasta ve kimsesizin
békeşi ³⁷	başucuna

7) Aşık Davut Sulari'nin “Duzgı” adlı perdesi:

TRT arşivine pek çok eser kazandıran Davut Sulari de Kureyşan Ocağı kökenli seyit ve aşıktır. O da cem bağlamaktadır. Bu perdesinde cediti Düzgün'ü bütün mitolojik hususiyetleri ile çağırmaktadır. Yol ve erkânın bozulduğuna dair şikâyette bulunmaktadır. Melodik seyir yapan bir perdedir.

De sewe nawa şikiye	Gece sabaha evrildi
Vireniya tawuru vejiye	Taburların gelişi göztüküyor

³⁷ Daimi Cengiz, Pir Dergisi, sayı 3, Almanya-1996 (Kaynak kişi: Seydali Yıldız (65 yaşında), Tunceli ili Pülümür ilçesi Şıxan mezarası doğumlu.16 Ocak 1996'da Almanya'nın Neuss şehrinde roportaj yapılarak teybe kaydedilmiştir.)

KUREYŞAN (KHURESU) OCAĞI'NIN CEM RİTÜELİ VE RİTÜEL
MUSİKİSİ | 87

Ez qırvanê xortê veri	Kurban olayım öndeki gence
Yımdadê minê Seyid'de bêro	Ben Seyid'in imdadına yetişsin
Qılawızê khalikê mı Sa Heyder'i	Dedem Şah Haydar'ın kılavuzu
Rew bê, rew bê, rew bê, rew bê	Tez gel, tez gel, tez gel, tez gel
Da da, da da, da da rew bê	De de, de de, de de tez gel
Ez şune diarê Mose	Gittim Mose'nin seyrangahına
Hewsê khalikê mı aseno je zerê	Dedemin yatırı tasın içi gibi
tose	gözüküyor
Tı ke ced u celalê mına	Sen ki ceddım ve celalimsin
Mırê helmê caede bı ase	Bana bir yerde bir anlık gözük
Rew bê, rew be, rew bê, rew bê	Tez gel, tez gel, tez gel, tez gel
Kêmer perskena wayır mito	Kayayı sorarsan, sahibi
Hini vozdano sade sito	mittir/metindir
To ke ced u celalê mı perskena	Çeşme kaynıyor sade süttür
Çhelê yımustonide bağ u bostan	Sen ki ceddım ve celalimi sorarsan
ramito	Zemheri kışta bağ ve bostan
Da da, da da, da Duzgın'ö	yeşertmiş
Rew bê, rew bê Bakılê mı	De de, de de, de Düzgün
	Tez gel, tez gel babacığım
Nıfis haq ke reê be nari	Ortaya çık nüfuzunla, bu yana gel
Mı meverde bavokê sari	Beni yabancıya emanet etme
Yımdadê minê seyid de biero	Ben seyidin imdadına gelsin
Qılawızê khalikê mı Sa Heyder'i	Dedem Sah Haydar'ın kılavuzu
Rew bê, rew bê, da Duzgın'ö	Tez gel, tez gel, de Düzgün
Ez qırvanê to u na nami	Kurban olayım sana ve adına

Tora baxse ez veng danu kami	Senden başka kimi çağıracağım
Duzgın sevi namê hoke	Düzgünadın ki
Marê wayireni bıke, wuzaği biye xami	Bize sahiplik yap, ocaklar ham olmuş
	Diyorlar: Sen kime sahiplik ediyorsun?
Vanê tı biya wayirê kami	De de, de de, de Düzgün'üm
Da da, da da , da Duzgın'o	Tez gel, tez gel, tez gel, de
Rew bê, rew bê, rew bê, da Duzgın'em	Düzgün'üm
Ez qırvanê tûyê name weşi	Kurban olayım adı hoş
To ra baxse veng danu kamiji keşi	Senden ayrı kimi çağıracağım
Mirê wayireni bıke	Bana sahiplik yap
Qılawızê khalıkê mı Sey Weşi	Dedem Seyit Üveys'in kılavuzu
Rew bê, rew bê, da Duzgın'o	Tez gel, tez gel, de Düzgün
To ke nina namê Wayır'i	Sen ki gelmiyorsun Sahip isimli
Dina mirê bena tari	Dünyam kapkaranlık olur
To mı verdana bavokê sari	Beni kime emanet ediyorsun
Ceron ro to Sultani vero	Se Sultana yalvarıyorum
Qulê tûyo Davut Sulari	Kulundur Davut Sulari
Da da, da da, da Duzgın'o	De de, de de, de Düzgün
Ez ve qırvanê to vi Bao ³⁸	Kurban olayım Babam.

8) Semah perdesi:

³⁸ Daimi Cengiz, Ware Dergisi, sayı 9, s.26, Almanya-1996 (D. Sulari'nin Pülümür köylerinde yaptığı cem icrasının kaset kaydı olup Bekir Karadeniz ve Kadir Ateş'ten alınmıştır:

Bu semah (Sema) Baba Ali'nin³⁹ icra ettiği iki bölümlü sözsüz ama oyunlu bir perdedir. Semah, semah perdesi (perda sema) adı verilen enstrümantal ve usullü oyunla dönlür. Bu semah 9/8'lik aksak usullü⁴⁰ melodik bir seyir ve ağırlama bölümü ile başlıyor. Daha sonra 4/4'lük usulle ayrı bir melodik seyirle yürütme kısmı ile devam ediyor. Bu semahın söz unsuru yoktur. 1982 yılında Sadi Yaver Ataman ile yaptığım röportajda Samsun ili Ladik ilçesinde doğu kökenli göçmen Alevilerce bu semaha benzer, sözsüz ama ritim eşliğinde semahların dönlüğünü aktarmıştı.

9) Niyaz duası:

Ceme gelen niyazlara cemi yürüten tarafından dua verildikten sonra cem bitiminde eşit şekilde dağıtılır. Niyaz kabul edilince ve sonra dağıtılınca 'Himmet kere' (himmet edin) dindikten sonra şu niyaz duası okunur:

Halla, Halla, Halla, Halla, Halla	Allah Allah, Allah Allah, Allah
Destê mı sono têla thomir u saji	Elim gidiyor tambur ve sazın teline
Çeverde ameyi çhiley u niaji	Kapıdan geldi çıra ve niyazlar
Leê mide çino tuxt u teraji	Yanımda yoktur tartı ve terazi
Herkes qedê hora bıvo raji ⁴¹	Herkes hakkına olsun razı

10) Kurban duası:

Kendisine kurban vacip görülen, ya da adağı olan talip, pirinin şu kurban duası eşliğinde, şafağın sökülüşünde yönünü güneşe çevirerek kurbanını keser (Başka kurban duaları da vardır):

³⁹ Derleyen: Munzur Cömert, Kaynak kişi: Baba Ali, Tunceli ili Pülümür ilçesi Kızılbel köyü, 1992

⁴⁰ Usulü, zaman düzümleri, tartımları çift gitmeyen, aksak giden (2322)

⁴¹ Derleyen: Daimi Cengiz, Kaynak kişi: Heydere Ali Doşti, 28 Mart 1988, Nazımiye ilçesi Bostanlı Köyü. Bu kayıt aile pirimiz H.A.Doşti'n cem ritüelinde her icra sırasında okuduğu niyaz duasıdır. Yüz yüze yapılan söyleşide teyp ile kayıt altına alınmıştır.

Sano cı safaqi	Şafak sökmüş
	Talibim tanrıya adanmış kurbanı ile
Tolivê mı amo eve qırvanê Haqi	gelmiş
Eve goyl u qelvê paki	Temiz gönlü ve kalbi ile
Haq uğurê sima ra duri bero	Tanrı uğurunuzdan uzak götürsün
Qeda u belau, fıızıl u neqi	Gada ve belaları, sinsi ve haksızı
Çhi niyet u dilegê sima esto	Ne niyet ve dileğiniz varsa
Diwanê Haqi de bıvo baqi ⁴²	Hak Divanı'nda baki kala

II) Çıralık (Hakullah) Gülbankı:

Taliplerini ziyaret eden, cem bağlayan Kureyşanlı pir ya da rehber günlerce ya da bir kaç hafta geldiği köy ve mezrada kalır. Kaldığı bu yerleşim yerini terk etmeden önce son kez taliplerine tek tek uğrayıp helallik ister. Evin yaşlı erkeği ya da kadını etrafında hanenin bütün nüfusu bir araya gelir. Pir ya da rehberin huzurunda baş eğerek el ve ayak kenetleyerek saf tutar. Pir ya da rehber, huzurunda baş eğmiş hane mensuplarına dilek ve temenni duası olan sözlü gülbank duası verir. Gülbank sonrası duayı verene hane reisi cebine koymak için gönülden kopma ve çıralık (hakullah) denilen bir miktar para verir. Ya da hediye verir. Gülbankı veren: Himmət kere! (Himmət edin!) der. Talipler: Himmət Haqi'ra (Himmət Hak'tan) diyerek gülbank başlar.

Allah Allah, Allah Allah, Allah	Allah Allah, Allah Allah, Allah
Allah	Allah
Tolive mı sima amê çengeldariye	Taliplerim siz secdeye eğilmişsiniz
Cedê mı sımârê bıkeroy wayıriye	Ceddim size sahiplik ede

⁴² Derleyen: Daimi Cengiz. Kaynak H.A. Doşti. 15 Temmuz 1991 yılında son kez İstanbul'da yaptığımız görüşmedeki söyleşi ve icra teyp ile kayıt altına alınmıştır. 101 yaşında olan bu değerli kaynak kişi 17 Temmuz 1991'de hakka yürüdü.

Çıralıĝ u loqmo ke sima do	Verdiğiniz çıralık ve lokma
Niyaz u qırvano ke sima kerdo	Yaptığınız kurban ve niyaz
Defterê Haqı ra qeyd vo	Hak defterine kayıt ola
Qeda u belawu sımara def kero	Gada ve belayı sizden def ede
Xeta u guna sima ef kero	Hata ve günahlarınızı af ede
Khures sima binê perunê hora kero	Kureyş sizi kanatlarının altına alsın
Jumin ra cera nêkero	Sizi birbirinizden ayırmasın
Linga sima ra kêmere nêfiyo	Ayağınızı taşa değdirmesin
Çımunê sima ra u wolaĝude meverdo	Gözünüzü yol-yolakta koymasın
Heştiru çımunê sima nêkero	Gözünüze gözyaşı akıtmasın
Şife xeri u can weşiye simado	Hayırlı şifalar ve can sağlığı versin
Sima ĝezevunê çhetunu ra bisevekno	Sizi çetin gazaplardan korusun
Aman yamaniyede nê verdo	Aman yamanda bırakmasın
Çı dileĝê sima esto biaro ra hurendi	Ne dileğiniz varsa yerine getirsin
Variyat wazenê varyiat simado	Varidat istiyorsanız varidat vere
Murivvet wazenê murivvet simado	Mürüvvet istiyorsanız Mürüvvet vere
Qenterê des u dı İmamu ra ce nê birno	On iki İmamın katarından ayırmaya
Soĝın bereşiya sima xêr biaro	Size hayırlı akıbet nasip ede
Xızmeta sima qewıl vo	Hizmetiniz kabul ola
Sıfrê sima qaim vo	Sofranız yerde kalkmaya
Variyetê sima daim vo	Varidatınız daim olsun

Ya Haq! Ya Mihemmed! Ya Eli⁴³ Ya Allah! Ya Muhammed! Ya Ali

12) Rehber ve derviş Aliyê Mankılı'nin sofrâ duası:

Kureşan Ocağı'ndan Aliyê Mankılı Gewreke köyünde talibi Qemerê Hesenê Gemi'in cem sofrasına dua veriyor.

Allah Allah, Allah Allah, Allah

Allah

Allah Allah, Allah Allah, Allah Allah

Sıfrê tolivê mı Qemêrê Hese

Talibim Qemerê Hese Gemi'in

Gemi

sofrası

Taliplerin ve cemin huzuruna

Amo verê toliv u cemi

gelmiş

Ma werdo, kerdo kemi

Biz yedik ve eksilttik

Haq hurendi pırkero

Tanrı yerini doldursun

(Ondan) uzak götürsün gazap ve

Cıra düri bero gezev u gemi⁴⁴

gamı

Sonuç

Kureşan Ocağı, On iki Dersim Alevi Ocağı içinde iç ve dış Dersim'de inanç trafiğinin yaklaşık yarısını yürüten bir potansiyele sahiptir. Diğer ocaklara kıyasla Dersim'de ağırlıklı olarak konuşulan Kırmancki (Zazaca)

⁴³ Derleyen: Daimi Cengiz, Kaynak Kişi: Heydere Ali Doştı Nazımiye ilçesi Bostanlı Köyü (Dewa Khuresu) , 28 Mart 1988'de yüz yüze görüşme ile gerçekleşen söyleşi ve icrada teyp ile kayıt altına alınmıştır. Aynı kayıt bir kez daha ikinci kaynak kişi Ahmet Kalkan'a dinletilmiş ve onayı alınmıştır. Ahmet Kalkan (82 yaşında), Tunceli-merkez Ambar köyü. Görüşme 12 Aralık 2014 tarihinde kaynak kişinin ikamet ettiği Almanya'nın Duisburg şehrinde yapılmıştır.

⁴⁴ Derleyen: Daimi Cengiz, Kaynak kişi: Yemos Coşkun, Tunceli ili merkez Kuyluca (Putik) Köyü. Söyleşi 20 Eylül 1996 tarihinde yüz yüze görüşme ile teybe kaydedilmiştir.

dili ile ibadet icra etmektedir. İnanç ve ibadetinde yerel yer ve gök kültürlerine özel önem vermektedir. Yargılama cemleri icraatı diğer Dersim Alevi ocakları ile aynıdır. Birçok cem patikleri (kehanet gösterme, ateşe girme) farklılık arz etmektedir. Cem repertuarı (havalara ve dualar) Kımancki (Zazaca) dilindedir. İcra edilen cem repertuarının sözü mahlassız, ağırlıklı olarak hece vezinsiz, melodisi usulsüzdür. Diğer Türk Alevi-Bektaşî ocaklarının inanç edebiyatı ve müzigidinden farklı karakteristik özellikler taşır.

Yörede alan araştırması yapılmadığından, basılmış yayınlarda Kureyşan ve Dersim'in diğer Alevi ocaklarının cem sürekliliği hakkında oldukça yanlış ve hatalı bilgiler mevcuttur. İç Dersim küçük bir bölge olmasına rağmen Alevi inanç dünyasındaki rolü büyüktür. İnanç sürecindeki kırılmada 1938 Dersim kıyımı ve asimilasyonun rolü belirleyicidir. Kureyşan ve diğer Dersim ocakları ile Anadolu ve Trakya Alevi-Bektaşî ocaklarının inanç sürekliliğinin mukayeseli karşılaştırılması için daha çok alan çalışmasına gerek duyulmaktadır.

Kaynakça

Basılı Eserler

Ali Kemali (2013), Erzincan, Kaynak Yayınları, İstanbul

Aytaş, Gıyasettin (Editör; 2010), Bingöl, Muş/Varto Yörelerinde Ocaklar, Oymaklar ve Boylarla İlgili Araştırma Sonuçları, Ankara

Başköylü Hasan Efendi (2007): Hakkın Emri Rızası, Yurt Yayınları, Ankara

Birdoğan, Nejat (2013): Alevilik: Anadolu'nun Gizli Kültürü, Kaynak Yayınları, İstanbul

Bruinessen, Martin von (1996), "Aslımı İnkâr Eden Haramzadedir", Birikim, sayı 88, ss. 38-51, İstanbul

Cengiz, D. (2010): Dizeleriyle tarihe tanık Dersim şairi Sey Qaji, Horasan Yayınları, İstanbul

Cengiz, D. (2002): "Doğaçlama Ustası Wakile," Evrensel kültür, sayı:123, İstanbul

Gezik, Erdal (2012a), "Rayberler, Pirlar ve Mürşitler: Alevi Ocak Örgütlenmesine Dair Saptamalar ve Sorunlar" Munzur Dergisi, Yıl: 12, Sayı: 37, ss. 4-27

Gezik, Erdal (2012b): Dinsel, Etnik ve Politik Sorunlar Bağlamında Alevi Kürtler, İletişim Yayınları, İstanbul

Özcan, Mesut (2002), Öyküleriyle Dersim Ağrıtları –I, Kalan Yayınları, Ankara

Sılan, N. Sahir (2010): Doğu Anadolu'da Toplumsal Mühendislik; DersimSason (1934-1946), Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul

Şener Cemal (2002), Alevilerin Etnik Kimliği, Etik yayınları, İstanbul

Vaktidolu (2011), Alevilik: Alevilikte Cem, Görgü, Sorgu, Musahiplik, Düşkünlük, Semah, Cem Yayınları, İstanbul

Yıldırım, Mehmet (2012): “Desimlu Aşiretinden Dersim Sancağına”, Tunceli Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, Cilt 1, sayı 1, ss. 23-37

Yıldırım, Mehmet (2013): “Dersim’in Cumhuriyet Öncesindeki Sosyo-Ekonomik Yapısı Üzerine Bir İnceleme”, Dört Dağa Sığmayan Kent, Patika Yayınları, ss.41-70, İstanbul

Sözlü Kaynaklar

Aliye Dake (doğum: 1901, ölüm tarihi.....?), Tunceli ili Nazımiye ilçesi Xodık köyü

Ahmet Kalkan (doğum 1930, yaşıyor), Tunceli ili merkez Ambar köyü

Baba Ali (doğum 1956, yaşıyor), Tunceli ili Pülümür ilçesi Qızılbel köyü

Deviş Hasan (doğum:1899, ölüm taihi:1970), Erzincan ili Tercan ilçesi Quzveren köyü

Heydere Ali Dosti (1890-1991), Tunceli ili Nazımiye ilçesi Bostanlı (Dewa Khuresu) köyü

Hıdır Çetinkaya (1918-2005), Tunceli ili merkez Kuyluca (Putık) köyü

Mahmut Yıldız (doğum:1928, yaşıyor), Tunceli ili Mazgirt ilçesi Birmu köyü

Seydali Yıldız (doğum 1930, yaşıyor), Tunceli ili Pülümür ilçesi Aynige köyü